

CZĘŚĆ II: PRAKTYKA – BADANIA – WDROŻENIA

AKTYWNOŚĆ TURYSTYCZNA OSÓB NIEPEŁNOSPRAWNYCH FIZYCZNIE
Z WYBRANYCH OŚRODKÓW REHABILITACYJNYCH
WOJEWÓDZTWA LUBELSKIEGOTOURIST ACTIVITY OF PHYSICALLY DISABLED PERSONS
FROM THE SELECTED REHABILITATION CENTERS
OF THE LUBLIN VOIVODESHIP

Rozprawy Społeczne, nr 4 (VIII), 2014

Przemysław Weremczuk, Krzysztof Jeziorski, Józef Bergier

Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej

Weremczuk P., Jeziorski K., Bergier J. (2014), *Aktywność turystyczna osób niepełnosprawnych fizycznie z wybranych ośrodków rehabilitacyjnych województwa lubelskiego*. Rozprawy Społeczne, 4 (VIII), s. 37-42

Streszczenie: Ważną kwestią w życiu osób niepełnosprawnych jest uczestnictwo w aktywności fizycznej w tym w aktywnej turystyce. W pracy podjęto próbę analizy aktywności turystycznej osób niepełnosprawnych zamieszkujących województwo lubelskie. Do zrealizowania niniejszego celu zastosowano metodę sondażu diagnostycznego, a w niej autorskie narzędzie w postaci kwestionariusz ankiety. Badania przeprowadzono na grupie 100 osób niepełnosprawnych fizycznie z ośrodków rehabilitacji w Lublinie i Nałęczowie w miesiącu kwietniu 2014 roku. W wyniku badań wykazano na znaczne trudności uczestnictwa tych osób w turystyce. Głównymi barierami jest infrastruktura architektoniczna niedostosowana do ich niepełnosprawności a także skromne finanse. Badani rzadko uczestniczą w wyjazdach turystycznych a ich głównym celem są turnusy rehabilitacyjne. Głównym organizatorem jest rodzina i znajomi, a środkiem transportu autokar.

Słowa kluczowe: turystyka, osoby niepełnosprawne fizycznie, województwo lubelskie

Summary: An important issue in the lives of people with disabilities is participation in physical activity including active tourism. The author of this paper attempted to analyze the tourist activity of disabled people living in the Lublin Voivodeship. In order to achieve this purpose, the methodology of diagnostic survey was applied, which included an author's tool in the form of a questionnaire/survey. The study was conducted on a group of 100 people with physical disabilities from rehabilitation centers located in Lublin and Nałęczów in the month of April of 2014. The research demonstrated considerable difficulties of these people's participation in tourism. The main barriers included architectural infrastructure which is not adapted to their disability as well as modest budgets of the study participants. The subjects are rarely involved in tourist trips and their main goal is rehabilitation stays. The main organizer is the family and friends, and the key means of transport is usually coach transport.

Keywords: tourism, physically disabled persons, Lublin Voivodeship

Wstęp

Problematyka niepełnosprawności budzi coraz większe zainteresowanie. Coraz częściej w dyskusjach zwraca się uwagę na prawa i potrzeby osób niepełnosprawnych, umożliwiające im pełny udział w życiu społecznym. Badania naukowe prowadzone są współcześnie w różnych krajach a ich autorzy

zwracają uwagę na ważną rolę aktywności fizycznej w życiu tych osób (Macniver et al. 2012, Weber et al. 2012, Thomas et al. 2012). Swoje miejsce w badaniach w Polsce mają opracowania dotyczące aktywności fizycznej wśród osób niepełnosprawnych z województwa lubelskiego (Bergier et al. 2010, 2013, Kubińska et al. 2011, 2013) i innych regionów (Ziemilska 1997, Bergier 2001, Wolna - Nowakowska 2006, Dyba 2008). Badania dotyczą także problematyki społecznej osób niepełnosprawnych z terenu województwa lubelskiego (Bergier i in. 2012, 2013, Romanowicz i in. 2013, Tomczyszyn i in. 2012).

Adres do korespondencji: Józef Bergier, Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, ul. Sidorska 95/97, 21-500 Biała Podlaska, e-mail: j.bergier@pswbp.pl, tel. (83) 344 99 00

Podejmowane są kwestie równego dostępu do edukacji, pracy, ochrony zdrowia oraz aktywności fizycznej. Mimo iż osoby niepełnosprawne są pełnoprawnymi konsumentami usług turystycznych, ich uczestnictwo w turystyce jest nadal na niskim poziomie. Niewątpliwie przyczyniają się do tego wciąż istniejące bariery (finansowe, architektoniczne, urbanizacyjne). Turystyka oraz rekreacja stanowią istotne elementy ludzkiego życia, szczególnie dla osób niepełnosprawnych, gdyż wpływają pozytywnie nie tylko kondycję fizyczną, lecz także psychiczną osób niepełnosprawnych. W znaczący sposób poprawiają samopoczucie, zwiększają wiarę we własne możliwości i dają siłę do pokonywania wszelkich ograniczeń. Nie mniej ważny jest również aspekt socjalizacji. Poprzez aktywność turystyczną osoba niepełnosprawna ma możliwość poznania nowych ludzi a także nowego otoczenia.

Głównym celem pracy była analiza poziomu aktywności turystycznej i rekreacyjnej osób niepełnosprawnych z terenów województwa lubelskiego dokonana na podstawie badań sondażowych przeprowadzonych w wybranych ośrodkach województwa lubelskiego.

Cel pracy

Głównym celem pracy była analiza poziomu aktywności turystycznej i rekreacyjnej osób niepełnosprawnych z terenów województwa lubelskiego dokonana na podstawie badań sondażowych przeprowadzonych w wybranych ośrodkach województwa lubelskiego poprzez próbę odpowiedzi na następujące pytania:

1. Jaki jest stopień aktywności turystycznej osób niepełnosprawnych fizycznie?
2. Jaka forma turystyki jest najczęściej wykorzystywana przez osoby niepełnosprawne fizycznie?
3. Na jakie bariery napotykają osoby niepełnosprawne fizycznie podczas korzystania z ofert turystycznych?
4. Jaki wpływ ma niepełnosprawność fizyczna na udział tej grupy społecznej w turystyce?

Metoda i Materiał

W przeprowadzonych badaniach jako metodę badawczą wykorzystano sondaż diagnostyczny – anonimowe badanie ankietowe oparte na 17 pytaniach przeprowadzone na grupie 100 osób niepełnosprawnych w pierwszej połowie kwietnia 2014 roku w dwóch ośrodkach: Zakładzie Leczniczym Uzdrowisko Nałęczów, gdzie poddano badaniom 40 osób oraz ośrodka rehabilitacji Wojskowego Centrum Rehabilitacji w Lublinie, gdzie przebadano 60 osób. Ankietę zostały przeprowadzona za zgodą dyrekcji wymienionych ośrodków. Czas wypełniania ankiety nie był ograniczony, co umożliwiło badanym swobodne jej wypełnienie.

Charakterystyka badanych

Wśród 100 osób badanych znalazło się 67 kobiet (67%) oraz 33 mężczyzn (33%), co wskazuje na wyraźną przewagę udziału kobiet. Osoby w wieku 26-60 lat stanowiły najliczniejszą grupę 55 osób (55%). Drugą grupę pod względem liczebności stanowiły osoby w wieku 50 lat i więcej, reprezentowane przez 30 badanych (30%). Najmniejszą grupę stanowiły osoby w wieku 25-15, tj. 15 osób (15%).

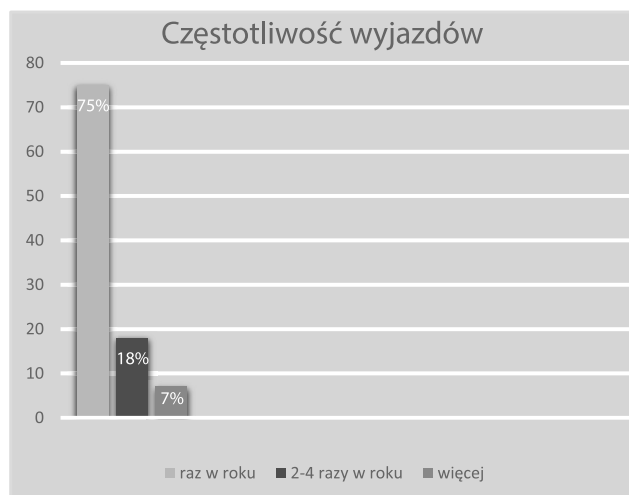
Przeważającą grupę badanych stanowią osoby z wyższym wykształceniem, tj. 41 osób (41%). W pozostałej grupie przeważały osoby z wykształceniem średnim – 34 osoby (34%), a najmniej liczną grupę stanowiły osoby posiadające jedynie wykształcenie podstawowe. Była to grupa licząca 9 osób (9%).

W badanej populacji osób przeważały osoby, których miejscem zamieszkania jest miasto liczące od 10-50 tys. mieszkańców. Te grupy stanowiły 33 osoby (33%). Natomiast z miast liczących od 50 do 100 tys. mieszkańców wywodziło się 29 osób (29%). Kolejna grupa 27 osób (27%), to mieszkańcy wsi. Najmniejszą grupę stanowiły osoby mieszkające w miastach posiadających powyżej 100 tys. mieszkańców. Ta grupa to 11 osób (11%).

Wyniki badań

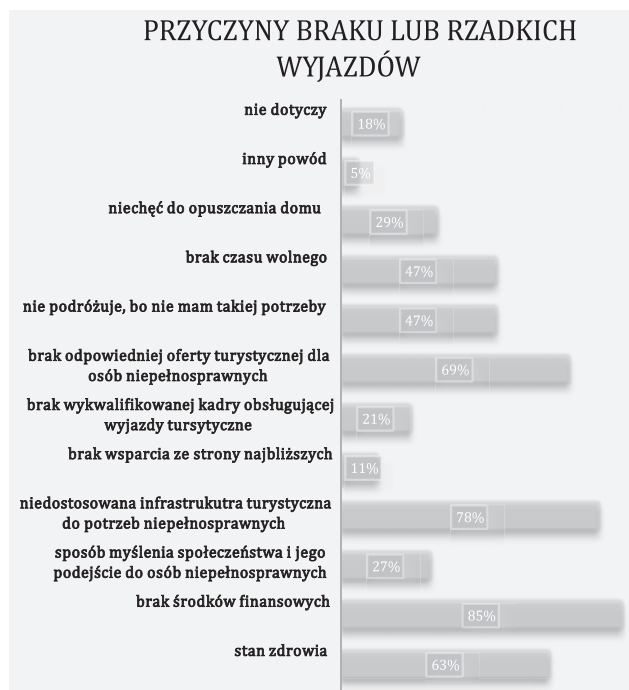
Badanych w niemal równomierny sposób cechowały trzy stopnie niepełnosprawności: lekki 35 osób (35%), znaczny 33 osoby (33%) i umiarkowany 32 osoby (32%) oraz bardzo różne rodzaje niepełnosprawności. Najliczniejszą grupę stanowiły osoby poruszające się przy pomocy kul, lasek – 49%, następnie osoby poruszające się tylko za pomocą wózka inwalidzkiego – 33%, dalej osoby niewidome (9%), natomiast najmniejszą grupę stanowiły osoby głuchonieme i niedosłyszące – 4%. 5% badanych stanowiła grupa osób o bliżej nieokreślonych rodzajach niepełnosprawności. Szczególnie znaczący dla analizy aktywności turystycznej osób niepełnosprawnych jest fakt, iż aż u 82 osób (82%) niepełnosprawność wiązała się z ograniczeniami w zakresie przemieszczania się. Osoby te poruszały się tylko za pomocą wózka inwalidzkiego lub przy użyciu kul i laski.

Badani wykazywali małą aktywność w wyjazdach turystycznych, gdyż aż 75% osób udawało się na wypoczynek tylko raz w roku. Grupa, która zadeklarowała, iż na wypoczynek udaje się od 2 do 4 razy w roku stanowiła 18% badanej populacji. Najmniejszą grupą, bo zaledwie 7% badanych stanowiły osoby podróżujące więcej niż 4 razy w roku (ryc. 1)

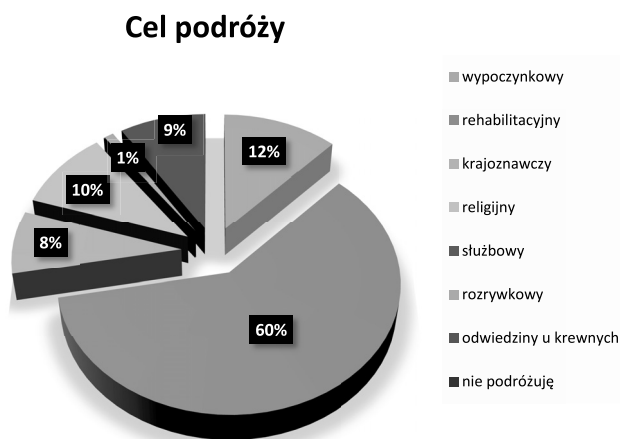
Rycina 1. Częstotliwość wyjazdów turystycznych

Głównym powodem małej częstotliwości wyjazdów były problemy finansowe osób niepełnosprawnych, które stwierdzono u 85% badanych. 78% osób stwierdziło, że kolejną barierą była niedostosowana infrastruktura turystyczna. W dalszej kolejności jako znaczące przyczyny wskazano: brak odpowiedniej oferty turystycznej dla osób niepełnosprawnych – (69%) oraz stan zdrowia – (63%). 47% badanych jako przyczynę wskazało brak czasu wolnego, a także brak potrzeby podróżowania (ryc. 2).

Rycina 2. Przyczyny braku lub rzadkich wyjazdów

Większość ankietowanych (60%) jako główny cel podróży wskazało rehabilitację, znacznie rzadziej cel wypoczynkowy (12%), religijny (10%), odwiedziny u krewnych (9%), czy cel krajoznawczy (8%). Tylko jedna osoba jako cel podróży wskazała rozrywkę (ryc. 3)

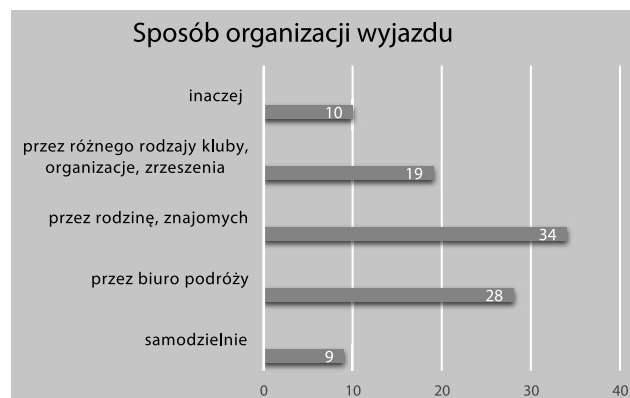
Rycina 3. Cel podróży badanych

Wśród badanych największą grupę stanowią osoby, które wskazały, iż czas ich pobytu na wyjeździe turystycznym wynosił 2 tygodnie (60%). W dalszej kolejności były to wyjazdy trwające do 7 dni (20%). Osoby deklarujące, iż czas ich pobytu na wyjeździe zawierał się w przedziale od 2 tygodni do miesiąca stanowiły 15%. Natomiast wyjazdy trwające powyżej miesiąca zadeklarowało zaledwie 5 osób (5%).

Większość badanych korzystała z hoteli (75%). Dużo mniejsza grupa badanych korzystała z usług noclegowych oferowanych przez pensjonaty – 12%. Najmniejszy udział stanowiły noclegi u krewnych i znajomych – 7% oraz w gospodarstwach agroturystycznych – 6%.

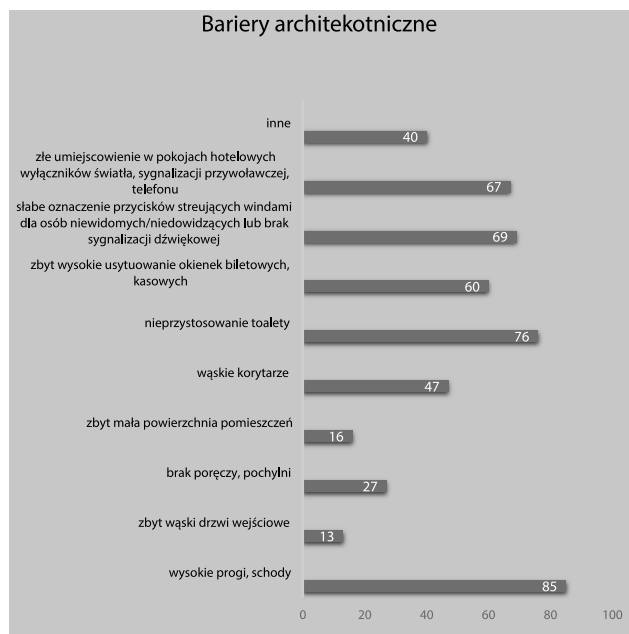
Najczęściej badani podróżowali autokarem (41%), rzadziej pociągiem (23%) czy transportem powietrznym (14%) lub samochodem (14%). Natomiast 8% badanych wskazało na korzystanie z innych środków transportu niż wymienione w kwestionariuszu.

Wyjazdy turystyczne najczęściej organizowane były przez rodzinę i znajomych osób niepełnosprawnych (34%), w dalszej kolejności przez biura podróży (28%). Korzystanie z usług oferowanych przez różnego rodzaju kluby, organizacje i zrzeszenia zadeklarowało 19% badanych. Najmniej popularne były wyjazdy organizowane samodzielnie (9%). Inne formy organizacji wyjazdu wskazało 10% badanych (ryc. 4).

Rycina 4. Sposób organizacji wyjazdu

Największym utrudnieniem w uprawianiu turystyki stanowiły wysokie progi i schody. Stwierdziło tak aż 85% badanych. Kolejną ważną barierę architektoniczną stanowiły toalety nieprzystosowane do potrzeb niepełnosprawnych, co stwierdziło 76% ankietowanych osób. Ponad 50% badanych wskazało: słabe oznaczenie przycisków sterujących windami dla osób niewidomych/niedowidzących, brak sygnalizacji dźwiękowej (69%), złe umiejscowienie w pokojach hotelowych telefonu, wyłączników światła, sygnalizacji przywoławczej (67%), zbyt wysokie usytuowanie okienek biletowych, kasowych (60%). Zdaniem 47% badanych istotnym problemem podczas wyjazdów turystycznych były zbyt wąskie korytarze. Mniejsza grupa osób jako barierę architektoniczną utrudniającą wyjazd wskazała brak poręczy, pochylni (27%), zbyt małą powierzchnię pomieszczeń (16%), zbyt wąskie drzwi wejściowe (13%). Badani wskazali także na istnienie innych bariery architektonicznych, które nie zostały wyróżnione w kwestionariuszu ankiety (40%) (ryc. 5).

Rycina 5. Bariery architektoniczne utrudniające

Wśród badanych 45% osób wskazało, iż niepełnosprawność w średnim stopniu utrudniała im uprawianie turystyki. Natomiast dla 28% badanych niepełnosprawność nie stanowiła żadnej przeszkody. Prawie dla takiej samej liczby ankietowanych (27%) niepełnosprawność była bardzo dużym problemem w uprawianiu turystyki. Ta grupa osób ze względu na stan zdrowia podróżowała bardzo rzadko lub wcale.

Ponad 2/3 badanych (69%) stwierdziło, iż największą przeszkodą w uprawianiu turystyki stanowiły bariery urbanizacyjne. W dalszej kolejności wskazano bariery transportowe (56%) oraz architektoniczne (52%). Natomiast dla 45% ankietowanych barierę stanowiły zbyt wysokie koszty podróży.

Mniejszym problemem były bariery informacyjne, wskazane przez 37% badanych oraz nieprzychylność społeczeństwa (26%). 15% badanych wskazało na inne czynniki nie wyróżnione w kwestionariuszu ankiety (ryc. 6).

Rycina 6. Czynniki stanowiące przeszkodę w uprawianiu turystyki

Najbardziej popularną formą turystyki okazały się wyjazdy rehabilitacyjne (turystyka zdrowotna), zadeklarowane przez 68% osób. W znacznie mniejszym stopniu za atrakcyjną formę uznano turystykę wypoczynkową (21%) i krajoznawczą (8%). Tylko śladową popularnością cieszyła się turystyka aktywna, w której skład wchodzi: spływy kajakowe, wędrówki górskie i nizinne, narciarstwo (1%).

Dyskusja

Problematyka związana z aktywnością turystyczną osób niepełnosprawnych fizycznie jest w ostatnim czasie coraz częstszym tematem badań (Kaganek 2009, Bergier et al. 2010, Trybuś 2014), których celem jest wskazanie potrzeb, barier i uwarunkowań uprawiania turystyki oraz ukazanie jej korzystnego wpływu na kondycję psychiczną i fizyczną oraz proces integracji osób niepełnosprawnych ze społeczeństwem. Mimo rosnącego zainteresowania wciąż istnieje wiele problemów dotyczących udziału osób niepełnosprawnych w turystyce. Wielu badaczy zauważa, iż ten segment rynku turystycznego jest wciąż ignorowany. Brakuje również szczegółowych badań podejmujących tematykę turystyki osób niepełnosprawnych. Podkreśla się także, że w odniesieniu do tego rodzaju turystyki niezbędne jest dokładne określenie potrzeb osób niepełnosprawnych, zarówno w sferze poruszania się, jak i w sferze postrzegania, odczuwania oraz przeżywania (Ziemilska 1997, Kaganek 2009). Aktywność turystyczna niewątpliwie sprzyja promocji ruchu, co jest szczególnie ważne, zwłaszcza w obliczu współczesnych zagrożeń cywilizacyjnych, przyczyniających się do zwiększe-

nia populacji osób niepełnosprawnych. Warto w tym miejscu zauważyć, iż likwidacja wszelkich barier powinna opierać się na przemyślnych i spójnych działaniach organizacyjnych i technicznych, które nie będą pomijać osób niepełnosprawnych na rynku turystycznym, lecz przyczynią się do wzrostu popytu na usługi turystyczne. Niezwykle istotne w tym względzie są działania związane z likwidacją barier wynikających z nieprzystosowanej infrastruktury, której naprawa, zdaniem Skalskiej (2003) powinna być stymulowana ulgami podatkowymi a także funduszami ze środków PFRON.

W rozwiązaniu tych problemów niezbędne jest wsparcie ze strony państwa, którego działania powinny stanowić zachętę i stwarzać podatny „grunt” dla inicjatyw związanych z likwidacją barier w uprawianiu turystyki przez osoby niepełnosprawne. Efektywne działania powinny być przede wszystkim związane z usprawnieniem transportu, który, jak wskazują wyniki badań, stanowi istotny czynnik wpływający ujemnie na popyt usług turystycznych. W wielu pracach naukowych podkreślane jest znaczenie turystyki oraz korzyści płynące z jej uprawiania, jako ważne dla osób niepełnosprawnych (Łobożewicz 1991, 1995, 2000, Napierała, Żukowska 2003, Chojnacki 2007, Kurek 2007, Kaganek 2009, Bergier et al. 2010, Kubińska et al. 2011, 2013) (Trybuś 2014). Zdaniem badaczy turystyka jest dziedziną rekreacyjną i poznawczą działalności ludzkiej, a jej wykorzystywanie w rehabilitacji sprzyja nie tylko zapobieganiu deficytowi ruchu, lecz także zaspokaja potrzeby psychiczne i intelektualne. Uprawianie turystyki ze względu na zdrowotny aspekt aktywności ruchowej jest w przypadku osób niepełnosprawnych fizycznie szczególnie istotne. Przeprowadzona analiza wykazała, iż najczęstszą formą rekreacji tej grupy społecznej są właśnie wyjazdy rehabilitacyjne. Niestety poziom uczestnictwa osób niepełnosprawnych w turystyce, mimo jej walorów i korzystnego wpływu rehabilitacyjnego nie jest wysoki. Główną przyczyną takiego stanu rzeczy jest aspekt ekonomiczny i zła infrastruktura, których źródłem jest niewłaściwa polityka społeczna i ekonomiczna państwa wobec osób niepełnosprawnych. Znacząca w kontekście likwidacji barier ekonomicznych jest zatrudnienie osób niepełnosprawnych, które wpływa na poprawę stanu materialnego tej grupy społecznej, przyczyniając się do wzrostu popytu na usługi turystyczne. Potwierdzają to wyniki badań Skalskiej, która zauważyła, iż „w środowisku niepełnosprawnych te jednostki, które mają szansę pracować, mogą nie tylko zdobywać pieniądze na opłacenie kosztów usług turystycznych: mogą też korzystać z mechanizmów wspierania turystyki przez zakłady pracy (zakładowe fundusze socjalne, ośrodki wczasowe, imprezy turystyczne dofinansowane ze środków zakładu pracy itp.)” (Skalska 2003).

Wnioski płynące z przeprowadzonej analizy aktywności turystycznej osób niepełnosprawnych z wybranych ośrodków woj. lubelskiego są dość pesymistyczne.

Wnioski

1. Badanych cechuje mała częstotliwość wyjazdów turystycznych, gdyż są to głównie wyjazdy jeden raz w roku, a głównym celem tych podróży jest rehabilitacja
2. Wyjazdy turystyczne osób niepełnosprawnych są najczęściej organizowane przez rodzinę i znajomych, w trakcie wyjazdu większość badanych korzysta z hoteli a najczęściej wybieranym środkiem transportu jest autokar.
3. Głównymi barierami w wyjazdach turystycznych są skromne finanse osób niepełnosprawnych oraz niedostosowana do ich potrzeb infrastruktura. Wśród barier architektonicznych największy problem stanowią wysokie progi, schody oraz nieprzystosowane toalety.
4. Mała aktywność turystyczna niepełnosprawnych jest powodowana także brakiem odpowiedniej dla osób niepełnosprawnych oferty turystycznej
5. Znaczącą przeszkodę w uprawianiu turystyki są bariery urbanizacyjne oraz transportowe.

Literatura:

1. Bergier J. (red.), (2001), *Praca, sport i wypoczynek osób niepełnosprawnych. Materiały z ogólnopolskiej konferencji naukowo-metodycznej*, Wyd. PWSZ w Białej Podlaskiej, Biała Podlaska.
2. Bergier B., Bergier J., Kubińska Z. (2010), *Environmental determinants of participation in tourism and recreation of people with varying degrees of disability*. Journal of Toxicology and Environmental Health, Part A. Vol. 73, iss. 17-18, s. 1134-1140.
3. Bergier J., Tomczyszyn D., Romanowicz W. (2012), *Wykorzystanie czasu wolnego osób niepełnosprawnych z obszarów wiejskich województwa lubelskiego*. Zamojskie Studia i Materiały. Seria Fizjoterapia 2012, R. 14, z. 1, s. 147-156.
4. Bergier B., Kubińska Z., Bergier J. (2013), *Sports and Recreational Activities of the Disabled from Eastern Regions of Poland*. Physical Culture and Sport. Studies and Research. Vol. 60, Iss 1; 30-39.
5. Bergier J., Tomczyszyn D., Romanowicz W. (2013), *Aktywizacja zawodowa kobiet niepełnosprawnych z obszarów wiejskich woj. lubelskiego*, Niepełnosprawność i Rehabilitacja 2013, R. 13, nr 2, s. 24-36.
6. Chojnacki K., (2007), *Turystyka osób niepełnosprawnych intelektualnie jako forma rehabilitacji fizycznej, psychicznej i społecznej*, AWF Kraków.
7. Dyba W., (2008), *Rekreacja osób niepełnosprawnych w programie nauczania*. Instytutu Geografii Miast i Turyzmu Uniwersytetu Łódzkiego. Rola krajoznawstwa i turystyki w życiu osób niepełnosprawnych, pod red. A. Stasiaka, Wyd. PTK „Kraj”, Warszawa.
8. Kaganek K. (2009), *Turystyka osób niepełnosprawnych fizycznie w aspekcie wybranych uwarunkowań*. Wyd. EAS, Kraków.

9. Kubińska Z., Bergier B., Bergier J. (2011), *Uczestnictwo w turystyce i rekreacji ruchowej osób niepełnosprawnych zamieszkałych w miastach i wsiach województwa lubelskiego*. Medycyna Ogólna i Nauki o Zdrowiu, Tom 17, Nr. 4, 2011, s. 189-193.
10. Kubińska Z., Bergier B., Bergier J. (2013), *Usage of leisure time by disabled males and females from the Lublin Region*. Annals of Agricultural and Environmental Medicine. 2013, Vol. 20, No 2, s. 341-345.
11. Kurek W., Mika M. (2007), *Turystyka jako przedmiot badań naukowych* [w:]. Turystyka, pod red. W. Kruka, PWN Warszawa.
12. Łobożewicz T. (red.) (2000), *Turystyka i rekreacja ludzi niepełnosprawnych*, WSE, Warszawa
13. Łobożewicz T. (1991), *Turystyka ludzi niepełnosprawnych. Wiadomości ogólne*, Warszawa.
14. Łobożewicz T. (1995), *Wpływ turystyki i rekreacji na przywracanie sprawności psychofizycznej osób o specjalnych potrzebach*, red. J. Ślężyński, W. Peteryński. Postęp w turystyce na rzecz osób o specjalnych potrzebach, PSON, Kraków.
15. Macniver R., Bauman A., Abouzeid M. (2010), *A review of population-based prevalence studies of physical activity in adults in the Asia-Pacific region*. BMC Public Health; 12:41.
16. Napierała M., Żukowska H., (2003), *Problemy osób niepełnosprawnych w turystyce*, [w:] Sport powszechny w integracji z niepełnosprawnymi we wspólnej Europie, pod red. J. Bergiera, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa, Biała Podlaska.
17. Romanowicz W., Bergier J., Tomczyszyn D. (2013), *Age as a differential factor of the activity of disabled people in the rural areas of the lubelskie voivodship*. Barometr Regionalny 2013, T. 11, nr 1, s. 71-79.
18. Skalska T., (2003), *Turystyka osób niepełnosprawnych. Ograniczenia i możliwości*, Ministerstwo Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa.
19. Tomczyszyn D., Bergier J, Romanowicz W., Kubińska Z. (2014), *Barriers to professional activity in the opinion of the disabled and employers from lubelskie voivodship*. Barometr Regionalny. Tom 12, nr 1, s. 99-107.
20. Thomas S., Halbert J., Mackintosh S., Quinn S., Crotty M. (2012), *Sociodemographic factors associated with self-reported exercise and physical activity behaviors and attitudes of South Australians: results of a population - based survey*. J Aging Health; Mar; 24 (2): 287-306.
21. Trybuś K., (2014), *Turystyka jako forma rehabilitacji osób niepełnosprawnych w świetle wyników badań ankietowych, Aktywizacja osób z niepełnosprawnością*. [w:] Wybrane problemy medyczne i kultury fizycznej, pod red., E. Rutkowskiej, M. Płaszewskiej, Wyd. Akademia Wychowania Fizycznego w Białej Podlaskiej.
22. Weber Corseuil M., Hallal PC., Xavier Corseuil H., Jayce Ceola Schneider I., d'Orsi E. (2012), *Safety from crime and physical activity among older adults: a population – based study in Brazil*. J. Environ Public Health, ID641010.
23. Wolna-Nowakowska M., (2006), *Rola aktywnego wypoczynku w kształtowaniu twórczej postawy życiowej osób niepełnosprawnych*, [w:] Kultura i rekreacja ruchowa w integracji osób niepełnosprawnych, red. J. Bergier, Z. Kubińska, Wyd. PWSZ w Białej Podlaskiej.
24. Ziemilska A., (1997). *Problemy integracji osób niepełnosprawnych przez sport*, Wychowanie Fizyczne i Sport, nr. 1-2, s. 370-372.